

Antal Gábor

Tengely és tenger közé szorulva: a francia hadiflotta 1940-1942 között

Azon két év alatt, míg Franciaország részben német megszállás alatt állt, részben egy kollaboráns kormányzat uralta, az ország tengeri hadereje különösen kellemetlen helyzetben volt. A szárazföld felől olyan „barátok” álltak a franciák mögött, akik korábban ellenségeik voltak, a tengeren pedig korábbi szövetségese többé-kevésbé ellenségként állt vele szemben. A szárazföldi „barátok” a tengelyhatalmak, Németország és Olaszország voltak, a tengert uraló „ellenség” pedig Nagy-Britannia, aki mögött nemsokára ott állt az Amerikai Egyesült Államok is. Ezen hatalmakban mindössze egy közös volt: a francia flottára valamennyien célpontként tekintettek. Erre kívántam utalni a tanulmány címében, és a továbbiakban ezt kísérlem meg részletesebben kifejteni.

1940 májusának végén, amikor már látható volt, hogy Franciaország Lengyelországhoz, Hollandiához és Belgiumhoz hasonlóan elbukik a német Wehrmacht iszonyatos csapásai alatt, a brit kormányt aggodalommal töltötte el a francia hadiflotta sorsa. A brit miniszterelnök, Winston Churchill elsősorban attól tartott, hogy a rendkívül gyorsan előretörő német csapatok elragadják a korszerű francia hadihajókat. Több alkalommal igyekezett meggyőzni a francia kormányt, hogy flottájukat mihamarabb hajózzák át brit kikötőkbe. Június 12-én, amikor Churchill az összeomlás előtt utoljára járt Franciaországban, a flotta főparancsnoka, François Darlan tengernagy határozott ígéretet tett neki, hogy nem hagyja a hajóit német kézre kerülni.¹ Amikor azonban néhány nappal később, június 17-én Paul Reynaud kormánya megbukott és az újonnan felállt Pétain-kabinetben Darlan elfoglalhatta a tengerészeti miniszteri posztot, hirtelen revideálta korábbi álláspontját. Ezután eszébe sem volt kiadni a parancsot a brit kikötőkbe való áthajózáshoz.

Franciaország ebben az időben első osztályú haditengerészeti erővel rendelkezett. A húszas években, nem sokkal az 1922-ben, Washingtonban lezajlott haditengerészeti konferencia után a francia kormányzat hozzálátott a flotta egységeinek felújításához, modernizálásához. Az első olyan év, amikor újonnan épített nagyobb méretű hadihajókat bocsátottak vízre, 1925 volt. Ebben az évben öt cirkáló, huszonnégy nehéz romboló, nyolc romboló és ötvenöt tengeralattjáró szállt vízre. Ezután 1937-ig összesen több mint 421 ezer tonnányi hajóter készült el (ez a szám kizárólag hadihajókat jelent).² Ekkor épültek meg Franciaország tengeri haderejének legnagyobb és legerősebb egységei.

Ebben az időszakban a tengeri hadviselésben a csatahajó számított abszolút fegyvernek. A többi európai tengeri nagyhatalomhoz hasonlóan Franciaország is osztotta ezt a nézetet. A francia haditengerészet csatahajó-állománya ebben

¹ CHURCHILL, Winston S.: *A második világháború I.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 306-307.

² LE MASSON, Henri: *Navies of the Second World War. The French Navy I.*, Macdonald, London, 1969. 13.

az időben rendkívül vegyes korú és minőségű volt. A legrégebben épült, még aktív szolgálatot teljesítő csatahajó a Danton-osztályú *Condorcet* volt, amely még az első világháború előtt, 1911-ben állt szolgálatba.³ Ugyancsak 1911-ben vízrebocsátott, de 1926 és 1929 között felújított, modernizált csatahajók voltak a Courbet-osztályú *Courbet* és *Océan*. Ezek már 26.000 tonna vízkiszorítású, 20 csomós maximális sebességre képes, tizenkét darab 305 milliméteres ágyúval felszerelt egységek voltak.⁴ Az első, igazán komolyan vehető csatahajók a Bretagne-osztály hajói voltak. Ezeket szintén még az első világháború előtt építették, de – az előbbiekhöz hasonlóan – komoly felújításon estek át 1932 és 1935 között. 28.500 tonnás vízkiszorításuk és huszonegy csomós maximális sebességük mellett ezek voltak az első francia csatahajók, amelyeket 340 milliméteres lövegekkel szereltek fel. Ebbe a hajóosztályba tartoztak a *Bretagne*, a *Lorraine* és a *Provence* nevű egységek.⁵

Amikor a harmincas évek közepén a németek vízre bocsátották a *Deutschland* zsebcsatahajót, a francia haditengerészet válaszul megkezdte a Dunkerque-osztály két hajójának, a *Dunkerque*-nek és testvérhajójának, a *Strasbourg*-nak az építését, amelyek 1935-ben készültek el. A több mint 36 ezer tonnás csatahajók főtüzerésege nyolc darab 330 milliméteres lövegből állt, amelyeket két, egyenként négy csőből álló toronyban helyeztek el. Ez az elrendezés kissé hátrányos volt, mert az ellenfél képes volt egyetlen találattal kiiktatni a hajó főfegyverzetét. Viszont a közepes tüzerességét úgy rendezték el, hogy képes volt tüzelni szárazföldi/tengeri, valamint légi célpontokra egyaránt. A hajók maximális sebessége 30,5 csomó volt.⁶

Már a háború alatt, 1940-ben fejezte be a francia haditengerészet két legmodernebb csatahajójának, a *Richelieu*-nek és a *Jean Bart*-nak megépítését. Még mielőtt az utolsó munkálatokkal végeztek volna, el kellett hagyniuk atlanti-óceáni kikötőjüket, hogy a német csapatok ne ejthessék őket zsákmányul. Ezek a csatahajók a Dunkerque-osztály továbbfejlesztéseként készültek. E két hatalmas, több mint 48 ezer tonna vízkiszorítású csatahajónak kellett volna őriznie Franciaország biztonságát. A sors iróniája, hogy hatalmas 381 milliméteres ágyúik először éppen szövetségeseikre, a brit hadiflottára lőttek, amint ezt később látni fogjuk. Harminckét csomós maximális sebességük pedig arra volt jó, hogy minél hamarabb eljuttassa őket Nyugat-Afrikába.⁷

A franciák egy csatahajóból átalakított repülőgép-hordozóval (*Béarn*) és egy hidroplán-anyahajóval (*Commandant Teste*) rendelkeztek a háború elején. Ezek szintén nem játszottak komoly szerepet a továbbiakban. Franciaország összeomlása után a *Béarn* a Karib-tengeren az Egyesült Államokkal internáltatta magát, a *Commandant Teste* pedig ugyanebben az időben Toulon kikötőjében önel-

³ BAK József - CSONKARÉTI Károly - LÉVAY Gábor - SÁRHIDAI Gyula: *Hadihajók-típuskönyv*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 260.

⁴ BAK: 261.

⁵ CRAWFORD, Steve: *Csatahajók és repülőgép-hordozók*, GABO Kiadó, Budapest, 2000. 53.

⁶ BAK: 264.

⁷ Uo. 265.

süllyesztést hajtott végre.⁸

A flotta kötelékében több cirkáló- és rombolótípus hajózott. A cirkálóknak az volt az elsődleges feladata, hogy biztosítsák a zavartalan hajózási kapcsolatot a francia anyaország és annak afrikai gyarmatai között. Itt elsősorban az Olasz Királyság haditengerészete lehetett ellenfelük. A Suffren-, Algéria- és La Gallisonière-osztály nehéz-cirkálóit tehát olasz hajóegységekkel szembeni harcra fejlesztették ki a harmincas években. A maguk kategóriájában igen jónak számítottak több, mint 14 ezer tonnás vízkiszorításukkal és 203 milliméteres lövegeikkel.⁹

A francia romboló-állomány ugyancsak jól felszerelt és komoly létszámú volt. Külön figyelemre méltó az a csak a francia haditengerészetre jellemző rombolótípus, amit ők *contre torpilleurs*-nek neveztek.¹⁰ Ezek egy „egyszerű” rombolónál közel kétszer nagyobbak és erősebb fegyverzetűek voltak. A flotta összesen tizennyolc ilyen hajóval rendelkezett.

A Katapult-hadművelet

Churchill tisztában volt azzal, hogy a német hadvezetés az első adandó alkalommal megkísérli ellenőrzése alá vonni a francia hajókat. Ezért a Királyi Haditengerészetnek fel kellett készülnie azok állandó ellenőrzésére és szükség esetén semlegesítésére is. Június 14-én az egyiptomi brit haditengerészeti támaszponton, Alexandriában, Sir Andrew B. Cunningham tengernagy, a brit Földközi-tengeri Flotta főparancsnoka utasítást kapott, hogy ne adjon engedélyt az ott horgonyzó francia hajórajnak a tengerre szállásra, illetve amennyiben francia-német különbéke születik, a „*brit érdekeknek megfelelően*” bánjon velük.¹¹ Ez kimondva-kimondatlanul brit ellenőrzés alá vonást, esetleg lefegyverzést jelentett. Sir Dudley North admirális, a Gibraltárban állomásozó Atlanti Hajóraj parancsnoka június 16-án rádióbeszédben tett említést egy elképzelhető brit támadásról a francia-algériai partokon fekvő Mers el-Kebir haditengerészeti támaszponton horgonyzó francia hadihajók ellen.¹²

A június 22-én a Rethondes-i erdőben aláírt német-francia fegyverszüneti egyezmény 8. cikkelye szerint a francia hadiflottának – kivéve azon részét, amely a francia gyarmatbirodalom épségét szavatolja – a háború végéig, német-olasz ellenőrzés mellett lefegyverezve a Vichyben székelő kollaboráns francia kormány által birtokolt dél-franciaországi kikötőkben kell állomásoz-

⁸ CRAWFORD: 43.

⁹ COUHAT, Jean Labayle: *French Warships of World War II*, Tindall Press Ltd. London, 1971. 37-39.

¹⁰ A német és az angol nyelvű szakirodalom ezt a hajótípust „*schwere Zerstörer*”, illetve „*large destroyer*”-ként, nehéz rombolóként határozza meg, ezért a továbbiakban én is ezt a kifejezést használom.

¹¹ GROVE, Eric J.: *Valamennyi közül a legjobb*, IN: SWEETMAN, Jack: *Admirálisok. A történelem legkiválóbb tengernagyai 1585-1945*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 283.

¹² KOWARK, Hannsjörg: *Das Ende der französischen Flotte im Zweiten Weltkrieg: Toulon 1940-1944*. Mittler Verlag, Hamburg, 1998. 15.

nia, további sorsáról a háború után döntenek majd.¹³ Ez a brit kormány és a hadvezetés számára a legrosszabb félelmeik realizálódásának lehetőségét jelentette. Churchill a francia haditengerészet kérdését Nagy-Britannia biztonsága szempontjából abszolút prioritásnak tartotta. Egyrészt a brit kikötőkben lefoglalt (és később a De Gaulle-féle francia szabadságmozgalom rendelkezésére bocsátott) hadihajók jelentős erősítést jelentettek a Királyi Haditengerészet számára, emellett azonban szilárdan hitt abban, hogy a háború folytatása szempontjából elsőrendű feladat a modern francia hadihajók semlegesítése. A kabinet végül június 26-án hozta meg a döntést, miszerint határozott (szükség esetén katonai) lépéseket kell tenni a francia haditengerészet semlegesítésére. A hadművelet – amely a Katapult fedőnevet kapta – végrehajtásának napját 1940. július 3.-ra tűzték ki.¹⁴

A Katapult-hadművelet célja az volt, hogy az összes francia hadihajót brit fennhatóság alá vonják, vagy egy harmadik országban (elsősorban az Egyesült Államokban) internáltassák. Amennyiben ez nem lehetséges, készek voltak akár megsemmisíteni is őket. A Nagy-Britannia kikötőiben, illetve Alexandriában horgonyzó francia hajók elfogása viszonylag könnyűnek tűnt. Azonban ezek a francia haditengerészetnek csak egy kis részét tették ki. A hadihajók legnagyobb része az észak-afrikai francia gyarmatokon, elsősorban Mers el-Kebir kikötőjében állomásozott.¹⁵ Ide vonultak vissza 1940. június elején azok az egységek, amelyek a francia atlanti-óceáni hajórajhoz tartoztak. Ennek eredményeként Mers el-Kebir volt a brit támadás fő célpontja. Június 22-23. óta a francia-marokkói Casablanca, illetve a szenegáli Dakar kikötőjében horgonyzott még két francia csatahajó, a *Jean Bart* és a *Richelieu*. Mindkét hajót az utolsó pillanatban menekítették ki honi kikötőjükből – a *Jean Bart*-t Saint Nazaire-ből, a *Richelieu*-t pedig Brestből –, hogy elkerüljék azt, hogy az előretörő német csapatok zsákmányul ejtsék őket.¹⁶ Ezen kívül Toulon kikötőjében állt még két francia cirkálóraj is, amelyek szintén a földközi-tengeri hajóraj kötelékébe tartoztak. Bár egy német-olasz támadás valószínűleg elsősorban ezeket fenyegette volna, Churchill nem akart megkockáztatni egy közvetlen katonai akciót a francia anyaország egyik kikötője ellen. Ezenkívül 1940 júliusában nem is álltak rendelkezésre olyan haditengerészeti erők, amelyekkel ez végrehajtható lett volna.

1940. július 3-án a korai reggeli órákban megkezdődött a hadművelet végrehajtása. Portsmouth és Plymouth kikötőiben, ahol a legtöbb francia hadihajó horgonyzott, viszonylag kevés fáradtsággal járt. Brit különleges egységek léptek a francia hajók fedélzetére és bejelentették, hogy átveszik az irányítást. A francia légénység csak egyetlen hajón, a *Surcouf* tengeralattjárón tanúsított fegyveres ellenállást, ezt néhány perces tűzharc után elfojtották. Három brit és

¹³ A dokumentum (angol nyelven) elérhető: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/frgearm.asp> Letöltés ideje: 2009. december 21.

¹⁴ MANNING, Scott: *Churchill's Sinking of the French Fleet (July 3, 1940)*. Elérhető: <http://www.digitalsurvivors.com/archives/churchillsinkingfrenchfleet.php> Letöltés ideje: 2010. január 6.

¹⁵ SURÁNYI Róbert: *Winston Churchill*, Pannonica Kiadó, Budapest, 1999. 225-226.

¹⁶ COUHAT: 14.

egy francia tengerész halt meg.¹⁷

A Mers el-Kebir-ben horgonyzó francia flotta főparancsnoka, Marcel-Bruno Gensoul altengernagy nagy meglepetésére július 3-án, reggel hét órakor, egy brit парлаmenter jelentkezett nála és átadta Sir James Sommerville altengernagy, a brit „H” haderő parancsnokának ultimátumát. Ebben többek között ez állt: „(...) Mi, az Önök eddigi fegyvertársai, nem engedhetjük meg, hogy az Önök nagyszerű hajói a német és az olasz ellenség kezére kerüljenek. (...) Ilyen körülmények között kaptam Ófelsége kormányától azt az utasítást, hogy a következő változatok egyikének elfogadására szólítsam fel a most Mersz-el-Kbirben és Oránban horgonyzó francia flottát:

a/ csatlakozzék hozzánk, és folytassa a harcot, amíg le nem győzzük a németeket és az olaszokat;

b/ induljon csökkentett létszámú legénységgel irányításunk alatt brit kikötőbe. A legénységet, mihelyt lehetséges, hazaszállítjuk; (...)

c/ ha ellenben kötelességüknek érzik gondoskodni róla, hogy hajóikat ne használhassák fel a németek és az olaszok ellen, ha csak ez utóbbiak meg nem szegik a fegyverszünetet, akkor csökkentett létszámú legénységgel hajózzanak velük valamelyik karib-tengeri francia sziget – például Martinique – kikötőjébe; ott megnyugtatóan lefegyverezhetnénk, vagy az Egyesült Államok felügyeletére bízhatnánk és biztonságba helyezhetnénk hajóikat egészen a háború végéig (...)

Ha ezeket a méltányos ajánlatokat elutasítják, legmélyebb sajnálatomra meg kell követelnem, hogy hat órán belül sülyesszék el hajóikat.

Ha ez nem történik meg, Ófelsége kormányától utasításom van rá, hogy minden szükséges eszközzel akadályozzam meg, hogy hadihajóik német vagy olasz kézre kerüljenek.”¹⁸

Az ultimátum alátámasztására Sommerville altengernagy felvonultatta Mers el-Kebir kikötője előtt teljes haderejét. Zászlóshajóján, a Hood csatacirkálón kívül még az Ark Royal repülőgép-hordozó, a Resolution és Valiant csatahajó, két könnyűcirkáló és tizenegy romboló vette blokád alá a kikötőt. Velük szemben Gensoul admirális parancsnokolt a Dunkerque, a Strasbourg, a Bretagne és a Provence csatahajóból, valamint hat rombolóból álló francia flotta felett.¹⁹

A francia tengernagy először nem is volt hajlandó fogadni Sommerville parlamentert, Cedrick Holland sorhajókapitányt, csak segédtisztjét, Bernard Dufay

	Csatahajók	Kisérőhajók	Tengeralattjárók	Kisebbségi kísérő- és őrhajók	Egyéb hajók	Összesen (243)
Plymouth	1	4	3	7	50	65
Falmouth	-	-	-	10	7	17
Portsmouth	1	6	2	28	3	40
Southampton	-	-	-	43	65	108
Hythe	-	-	-	-	7	7
Swansea	-	-	1	-	-	1
Dundee	-	-	1	-	-	1
Greenock	-	-	-	3	1	4

A Nagy-Britanniában lefoglalt francia haditengerészeti egységek, 1940. július

Forrás: LE MASSON, Henri: *Navies of the Second World War. The French Navy I*, Macdonald, London, 1969. 39.

¹⁷ KOWARK: 17.

¹⁸ CHURCHILL: 310.

¹⁹ KAPPES, Irwin J.: *Mers el-Kebir: A battle between Friends*, Elérhető: <http://www.militaryhistoryonline.com/wwii/articles/merselkebir.aspx> Letöltés ideje: 2010. január 6.

sorhajóhadnagyot küldte ki, hogy vegye át a dokumentumot. Végül csak késő délután volt hajlandó személyesen beszélni Holland kapitánnyal, miután futár útján tájékoztatta Darlan tengernagyot és a kollaboráns kormányt a brit ultimátumról, és utasításokat kért. Vichyben 15 órakor ült össze a kormány, hogy megvitassa a kérdést. Végül, mivel Darlan állítólag nem a teljes dokumentumot adta át nekik,²⁰ nem engedélyezték Gensoul-nak a brit javaslatok elfogadását. A tengernagy ezt Hollandon keresztül közölte Sommerville-lel is, valamint tudomására hozta, hogy bármilyen erőszakos lépést viszonzni fog.

Miután Gensoul elutasította a brit ultimátumot, 17 óra 54 perckor a brit harcsoport megkezdte a tüzelést a francia hajórajra. A körülbelül tíz-tizenöt percig tartó heves tüzérségi tűzben a *Bretagne* csatahajó felrobbant, fedélzetén 997 tengerész meghalt. A *Dunkerque* és a *Provence* komoly sérüléseket szenvedett és mozgásképtelenné vált, valamint a brit hajótüzérség súlyosan megrongálta a *Mogador* rombolót is. A *Strasbourg* öt romboló kíséretében sikeres kitérési manővert hajtott végre, és bár sokáig üldözték az *Ark Royal*-ról felszálló torpedóvető repülőgépek, másnapra sikerült elérnie Toulon kikötőjét. A támadás során összesen 1.253 francia tengerész vesztette életét. Ez a szám tovább nőtt július 6-án, amikor brit torpedóvető repülőgépek újabb támadást intéztek Mers el-Kebir kikötője ellen. A torpedók eltalálták a vízbombákkal megrakott *Terre Neuve* vontatóhajót, amely felrobbant és a detonáció hatalmas léket ütött a mellette álló sérült *Dunkerque* csatahajó törzsén. A két hajón összesen huszonöt ember vesztette életét, és a francia csatahajó olyan súlyos kárt szenvedett, hogy helyreállítása sokáig nem volt lehetséges.²¹

Alexandriában az események másképpen alakultak. A brit Sir Andrew Cunningham tengernagy néhány napos tárgyalás után írásos egyezményt kötött a francia René-Émile Godfroy admirálissal, aki a *Lorraine* csatahajót hét kísérőhajójával és egy tengeralattjáróval együtt lefegyverezte. A legénységet 1943 augusztusáig Alexandriában internálták, majd átadták őket a gaulle-ista erőknek. Churchill számára a továbbiakban a két, korábban már említett francia csatahajó, a *Jean Bart* és a *Richelieu* okozott problémát. A Mers el-Kebir-i események után Francia Marokkó kormányzója, Hippolyte Nogués tábornok megerősítette Casablanca kikötőjének erődjeit és folyamatos tengeri járőrtevékenységet rendelt el. A meglepetésszerű támadás így nem volt lehetséges, a kikötő bombázása pedig olyan komoly áldozatokat követelt volna Casablanca civil lakossága körében, amelyet a brit kabinet nem akart vállalni, így tartózkodott az itteni katonai fellépéstől. A *Jean Bart* egészen a háború végéig Casablanca kikötőjében horgonyzott.²²

Más volt a helyzet a *Richelieu*-vel. Az Admiralitás veszélyesnek ítélte, ezért úgy döntött, amint a szükséges haderő rendelkezésre áll, megtámadja Dakar

²⁰ Churchill ezt az állítást Maxime Weygand tábornokkal folytatott beszélgetésére alapozza. CHURCHILL: 311.

²¹ A tűzharcról részletek olvashatók a *Hood* csatacirkáló honlapján: <http://www.hmshood.org.uk/reference/official/adm234/adm234-317.htm> Letöltés ideje: 2010. január 6.

²² LE MASSON: 43.

kikötőjét és megkísérli elpusztítani a francia csatahajót. 1940. július 7.-ről 8.-ra virradó éjszaka brit bűvár kommandós egységek robbanószerkezeteket helyeztek el a *Richelieu* hajótestén, majd másnap hajnali 5 órakor a *Hermes* repülőgéphordozóról felszálló hat torpedóvető repülőgép támadást intézett ellene. Az egyik torpedó eltalálta a csatahajó farát, és az ettől felrobbanó bombák egy kb. kilenc méteres léket szakítottak a hajótesten. A hajó mozgásképtelenné vált, és a későbbiekben nem vett részt abban az ütközetben sem, amelyet 1940. szeptember 23-án folyt le Dakarbán az ott horgonyzó hajók és a De Gaulle-féle erők Dakar elleni támadásának támogatására érkezett, Sir John Cunningham altengernagy (nem összetévesztendő Sir Andrew Cunningham tengernaggal, a brit Földközi-tengeri Flotta parancsnokával) által vezetett brit hadiflotta között.²³

Bár ezek a támadások komoly emberveszteségeket okoztak a francia haditengerészetnek, és értékes hajók pusztultak el, a britek mégsem érték el azokat a katonai célokat, amelyeket szerettek volna. A francia hadiflottának csak egy részét sikerült megszerezniük, illetve semlegesíteniük. A háború előtti francia tengeri haderőnek körülbelül negyven százaléka gyűlt össze ekkor Toulon kikötőjében, ahol relatíve „biztonságban” érezhették magukat. Ellenben bármikor lehetségessé vált az, hogy a tengelyhatalmak átvegyék ezeket a hajókat, míg erre az afrikai kikötőkben jóval kisebb esélyük volt. Nem is szólva arról, hogy a brit támadások Franciaországban komoly visszatetszést keltettek, elsősorban természetesen tengerészeti körökben. A *Richelieu* elleni támadás után a vichyi kormány engedélyt adott az ellenőrzése alatt álló hajóknak, hogy tüzeljenek minden brit tengerészeti egységre a Földközi-tengeren. Azonban ezek a katonai intézkedések ugyanolyan szimbolikusak voltak, mint az afrikai gyarmatokról felszálló repülőgépekkel Gibraltár ellen végrehajtott légitámadások, melyek közül az elsőt alig néhány nappal a Mers el-Kebir-i események után hajtották végre.²⁴

Politikai téren súlyosabbak voltak a következmények. Adolf Hitlert megdöbentette a Királyi Haditengerészet fellépése, így elérte, hogy a francia kollaboránsok úgymond „kérjék” tőle a Rethondes-i fegyverszüneti egyezmény – már korábban említett – 8. cikkelyének felfüggesztését. Ez azt jelentette, hogy a németek felfüggesztették a Toulonban horgonyzó francia hadihajók leszerelését, és megőrizve működési kapacitásuk egy részét lehetővé tették, hogy védelmi feladatokat lássanak el. Mintegy 210 ezer tonnányi hajótér állt így Toulonban és kerülhetett bármikor a tengelyhatalmak kezébe. A német hadvezetés úgy látta, némileg jogosan, hogy sokkal kevésbé áll fenn annak a veszélye, hogy a francia gyarmatok csatlakoznak Nagy-Britanniához és folytatják a harcot.²⁵

Mivel a Katapult-hadművelet után a Toulonba menekült francia flotta gyakorlatilag a tengelyhatalmak uralma alatt álló területen egyesült, a német politikai és hadvezetés számára e probléma jelentősége erőteljesen csökkent. Ekkor már Hitler a Nagy-Britannia elleni invázió (Fall Seelöwe) tervezésének szentel-

²³ COUHAT: 16.

²⁴ KOWARK: 19.

²⁵ Uo. 20.

te minden idejét. Véleménye szerint a Földközi-tengeren zajló hadműveleteket – a francia flotta ellenőrzését is – olasz szövetségésére kellett hagyni.²⁶

A Fall Seelöwe elhalasztása után a német haditengerészet vezetése, ellentétben Hitlerrel, úgy gondolta, érdemes és hasznos lenne szorosabb együttműködést kialakítani a vichyi kormánnyal. A szeptember 23-i Dakar elleni brit támadás után a Kriegsmarine főparancsnoka, Erich Raeder vezértengernagy szorgalmazni kezdte egy (Vichy-) francia-olasz-német haditengerészeti együttműködés tervét a Földközi-tenger térségében, melynek célja az észak-afrikai francia gyarmatok biztosítása, valamint Málta és a közel-keleti térség elfoglalása lett volna, elkerülendő egy esetleges, és később be is következő szövetséges partraszállást a Mediterráneum térségében.²⁷ Hitler figyelme azonban ekkor már kelet, a Szovjetunió felé fordult, és a Földközi-tengert teljesen olasz érdekszférának tekintette, ahol csupán defenzív jellegű műveleteket kívánt folytatni. Az olasz katonai vállalkozások kudarca, valamint a Gibraltár elfoglalására irányuló Felix-hadművelet (spanyol elutasítás miatt) elvetése után azonban Hitler számára ismét problémát jelentettek a touloni hadihajók. Aggódott az egyre inkább tért nyerő észak-afrikai francia felszabadító mozgalom miatt. Attól tartott, hogy adandó alkalommal a francia flotta kitör Toulonból és csatlakozik hozzájuk. 1940 decemberében kijelentette: bármilyen Észak-Afrikában bekövetkező ellenséges támadás esetén azonnal ellenőrzésük alá kell vonniuk Dél-Franciaország területét, az ott horgonyzó hadihajókkal együtt. A német hadvezetés ezért kidolgozta az országrész katonai megszállásának tervét (Attila-hadművelet).²⁸ Ebben szerepelt Toulon kikötőjének elfoglalása és az ott horgonyzó hajóknak a tengelyhatalmak általi átvétele. Az 1941-es évben azonban, mivel a háború súlypontja Kelet-Európába helyeződött át, nem került sor ennek végrehajtására. Más volt a helyzet 1942 novemberében, amikor a brit-amerikai szövetséges csapatok észak-afrikai partraszállásukkal megkezdtek a tengelyhatalmak elleni támadásukat.²⁹ A Vichyben székelő kollaboráns francia vezetők ekkor már biztosak lehettek abban – még ha álltatták is magukat –, hogy a touloni hadihajók napjai meg vannak számlálva.

A francia flotta pusztulása

A francia haditengerészet vezetése már 1941 augusztusában is rendelkezett információkkal egy esetleges, a hajók megszerzésére irányuló német támadásról, de csak 1942 elején kezdték meg a részletes terv kidolgozását, amely az önelsüllyesztés technikai kivitelezésével foglalkozott a flotta összes hajójára vonatkozóan.³⁰

Ezek az instrukciók éppen abban az időben kerültek kidolgozásra, amikor a

²⁶ CORVAJA, Santi: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2001. 168.

²⁷ KERSHAW, Ian: *Hitler. Nemezis 1936-1945*. Szukits Könyvkiadó, Budapest, 2004. 294.

²⁸ E művelet katonai terveinek részletezése meghaladná e tanulmány kereteit. Részletesebben lásd KOWARK: 21-38.

²⁹ A partraszállásról és az észak-afrikai francia reakciókról: EISENHOWER, Dwight D.: *Keresztes háború Európában*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1982. 75-116.

³⁰ A következőkben szereplő adatok (tervek, kiképzés) forrása: KOWARK: 70-73.

német haderőt megállították a keleti fronton és Észak-Afrikában. A német hadvezetés újra elővette régi tervét Dél-Franciaország megszállásáról és a touloni flotta átvételéről. A franciák gyanították ezt, és megkezdték terveik kidolgozását. A cél a francia flotta gyors és teljes megsemmisítése volt. 1942. június 12-én kezdték meg a tervek ismertetését a hajók parancsnokaival. Ezek arra szolgáltak, hogy ismertessék a flottaparancsnokság utasításait a hajógépek, a segédberendezések és a fegyverrendszerek robbanóanyaggal történő elpusztítására. A hajókat terveik szerint oldalukra döntve kell elsüllyeszteni, megnehezítve ezzel – esetleg lehetetlenné is téve – a németek számára, hogy ezeket később kiemeljék. A műveletet a tervezés során három szakaszra bontották.

Az előkészítési szakaszban az egyes egységeken előre meghatározott helyeken meghatározott mennyiségű robbanóanyagot helyeznek el. Ez utóbbi nagy mennyiségben állt rendelkezésre azokból, amelyeket korábban, 1941-ben egy Toulon elleni német támadás esetén az odavezető utak megrongálására szántak (azt megelőzően pedig vízbombák robbanótöltetei voltak). A hajtómű- és fegyverrendszerek megsemmisítésére különlegesen kiképzett rombolóosztagokat állítottak fel. A hajók egyes szakaszainak elárasztására szóló pontos terveket a haditengerészet műszaki tervezési hivatala készítette el, az utasításokat is ők adták ki.

A második szakasz az utolsó utasítások kiadását jelentette. Az egyes rombolóosztagok számára meghatározzák a pontos feladatokat és eljuttatják őket a végrehajtás helyére. A második szakaszra vonatkozó parancs elhangzásakor a teljes legénységnek – a rombolóosztagok tagjait kivéve – el kell hagynia a hajót.

A harmadik szakaszban történik az elsüllyesztés. Ennek ütemezését is előre meghatározták. Először a hajó berendezéseit (pl. navigáció, tűzvezetés), a hajógepeket és a fegyverrendszereket kell megsemmisíteni lángvágók, robbanóanyagok, esetleg kézigránátok felhasználásával. Ezután a már korábban meghatározott szakaszokon megnyitják a fenékszelepeket és elárasztják az adott szektorokat. Ezzel elkerülhetővé válik az esetleges tűzvészéből származó, nagy károkat okozó és életeket veszélybe sodró robbanás.

Amikor 1942. november 11-én a kora reggeli órákban a német csapatok megkezdték a benyomulást az eddig meg nem szállt Dél-Franciaország területére, a vichyi francia kollaboráns kormány haditengerészeti minisztere, Paul Gabriel Auphan tengernagy azonnal riadókézsültséget rendelt el a Toulonban horgonyzó flotta számára. Utasította, hogy álljanak készenlétben az ismertetett elsüllyesztési parancs végrehajtására. A francia admirális Pierre Laval miniszterelnök útján megkísérelte elérni Hitlernél, hogy Toulon kikötőjét ne érintse a német megszállás. Ez kezdetben lehetségesnek tűnt. Miután a touloni flotta két rangidős tengernagyja, Jean de Laborde és André Marquis nyilatkozatot tett a németek iránti lojalitásáról, Hitler beleegyezett abba, hogy nem szállja meg Toulont.³¹ A közvetlen támadás veszélye tehát elhárult, de nem szűnt meg, ami bizonytalansággal töltötte el a fran-

³¹ Laval november 9-én utazott Németországba, egy Hitlerrel és Ciano gróf olasz külügyminiszterrel folytatandó tárgyalásra. Ciano naplójában leírja Laval reakcióját, valamint a francia tengermagykok lojalitási ígéretét. CIANO, Galeazzo: *Ciano gróf naplója 1939-1943.* Ármádia Kiadó, Budapest, 1999. 449-451.

cia tengernagyokat. Ez tovább erősödött másnap, november 12-én, amikor a német csapatok elérték a Földközi-tengert, s ezzel lehetővé vált egy villám-támadás a flotta ellen. Ráadásul a német elhárítás november 12. és 17. között több alkalommal említést tett nagy erejű brit haditengerészeti manőverekről a francia partok közelében. E hírek legnagyobb részéről később bebizonyosodott, hogy dezinformációk voltak. Ennek ellenére november 14-én de Laborde tengernagy vezérkari főnöke, Guérin ellentengernagy útján kiadta az utasítást, hogy kezdjék meg az előkészítő szakasz végrehajtását. November 20-án megkezdték a rombolóosztagok kiképzését robbantási szakértő vezetésével. A következő napokban több robbantási gyakorlatot tartottak. A parancsnokság számításai szerint a töltetek felszerelése, valamint az utolsó feladatok elvégzése kb. öt napot vesz igénybe. Úgy számolták, ezután összesen 225 ezer tonnányi hajóteret lesznek képesek elsüllyeszteni.³²

November 24-én a haditengerészet vezetése átírta az önelsüllyesztésre vonatkozó utasításokat. Az eredeti azt írta elő, hogy a berendezések teljes elpusztítása és a hajó elsüllyesztése szükséges, hogy a németek a későbbiekben ne tudják kiemelni és újrahasznosítani a hajókat. Az Auphan tengernagy helyére lépett új haditengerészeti miniszter, Jean-Marie-Charles Abrial tengernagy felülvizsgálta ezt a rendelkezést. Előző napon tett touloni látogatása során a *Strasbourg* fedélzetén kijelentette a flottaparancsnok vezérkara és a hajóparancsnokok előtt, hogy a flottát el kell süllyeszteni, de nem kell megsemmisíteni. A hajó berendezéseit csak korlátozottan szabad megrongálni, hogy legfeljebb néhány hónapra váljanak használhatatlanná. A hajókat egyszerűen a fenékszelepek megnyitásával kell elsüllyeszteni. Mindezeket azért rendelte el, mert úgy gondolta, hogy némi idő elteltével majd a franciák emelhetik ki és felhasználhatják a hajókat. Azonban november 27-ig nem készültek el az új utasítások, még az irányelveket sem foglalták írásba. Így amikor megkezdődött a német támadás, az előzőleg kiadott, teljes elpusztításra vonatkozó utasításokat hajtották végre.³³

November 27-én hajnali 4 óra 45 perckor a francia flottaparancsnokot, de Laborde tengernagyot azzal a hírrel ébresztették, hogy a német csapatok elfoglalták Fort Lamalgue-ot és közelednek Toulon felé. Javasolták, rendelje el az önelsüllyesztést. A tengernagy azonban először nem volt hajlandó tudomásul venni a tényt, hogy a németek megszügték a megállapodást. Megpróbált telefonon kapcsolatba lépni kollégájával, Marquis tengernaggyal, de csak ennek vezérkari főnöke volt a telefonnál, aki közölte, hogy főnöke „*nincs egyedül az irodájában*”.³⁴

Ettől kezdve de Laborde nem tehetett úgy, mintha nem látná mi történik. A *Strasbourg* rövidhullámú rádióadóján az összes hajón harckészültséget rendelt el, és tájékoztatta embereit a német csapatok támadásáról. Mindezek ellenére vonakodott kiadni a parancsot a második szakasz megindítására. Végül, amikor német repülőgépek világítóbombákat kezdtek szórni a kikötő felett, kiadta a parancsot. 5 óra 20 perckor a *Strasbourg* jelzést adott a többi hajónak az „*utolsó*

³² KOWARK: 72.

³³ KOWARK: 73.

³⁴ Ti. német katonai őrizet alatt állt.

utasítások” végrehajtásáról. Néhány perccel később egy második parancsot is kiadott, miszerint a hajók távolodjanak el néhány méternyire a mólóktól, hogy megnehezítsék a német katonák számára a feljutást és az elsüllyedés megakadályozását. Végül 5 óra 30 perckor kiadta az elsüllyesztési parancsot, amelyet az elkövetkező percekben többször megismételtek. A rádióadáson kívül az egyes hajók fényjelzésekkel továbbították egymásnak az utasítást.³⁵

A kormány utasította de Laborde-ot: semmilyen körülmények között ne nyisson tüzet a német csapatokra. Mivel a tengernagy maga is igyekezett elkerülni a vérontást, ezt minden eszközzel be is kívánta tartani. Amikor körülbelül háromnegyed hatkor a *Strasbourg* egyik hátsó fedélzeti ágyúja löni kezdett egy német harcokcsira, maga a tengernagy utasította őket a tüzelés abbahagyására.

Vichyben hajnali negyed hatkor válságülésre gyűlt össze a kormány azután, hogy fél ótkor Pierre Laval átvett egy Hitlertől érkező levelet. Ebben a német diktátor megismételte többször elmondott állításait a franciák árulásáról, különös tekintettel Észak-Afrikára, ami elkerülhetlenné tette azt, hogy átvegye a touloni flotta feletti ellenőrzést.³⁶ A francia kormány (még ekkor is!) úgy gondolta, hogy eredményes tárgyalásokat folytathat Hitlerrel, pedig ekkor már értesítették őket a Toulon elleni német támadás megindulásáról. Attól tartva, hogy bármiféle ellenállás veszélyeztetheti e tárgyalásokat, Laval utasította haditengerészeti miniszterét, hogy azonnal küldjön üzenetet Toulonba és tiltsa meg mindenfajta ellenállást. Abrial és vezérkari főnöke, Le Luc tengernagy tisztában voltak azzal, hogy e parancs már semmilyen hatással nem lehet az eseményekre.³⁷

Hajnali hat órára a német 7. páncélos hadosztály egységei már a kikötő közvetlen közelében jártak. A *Strasbourg*on negyedórával korábban megkezdték a kiürítést, és kb. 250 fő volt a fedélzeten. A többiek, más hajók legénységével együtt már összegyűltek a mólón. Ekkor néhány hajón megkezdtek a robbantásokat. A megérkező német katonák nem tudták lerohanni a francia hajókat.³⁸

A szárazdokban álló *Dunkerque* csatahajó parancsnoka, Amiel sorhajókapitány, 5 óra 35 perckor kapott egy üzenetet Fort Lamalgue elestéről és a német páncélosok közeledéséről, majd 5 óra 50 perckor megkapta a *Strasbourg*ról az elsüllyesztési parancsot. Mivel nem kapott írásos utasítást, először nem akarta végrehajtani. Majd mikor megerősítették, a mellette álló *La Galissonière* cirkáló segítségével elpusztította a gépeket, és a kazánokat, majd néhány perccel hét óra előtt elárasztotta a szárazdokkot. A *Strasbourg* közvetlen közelében horgonyzó három cirkáló, a *Colbert*, az *Algérie* és a *La Marseillaise* a parancs elhangzásakor késedelem nélkül megkezdte az önelsüllyesztést. A robbanás azonban

³⁵ Érdekes részleteket közöl a német előzónléről az alábbi haditengerészeti-történeti weboldal: <http://bobhenneman.info/bhst.htm> Letöltés ideje: 2010. január 18.

³⁶ Hitler az „árulás”-on valószínűleg Darlan tengernagynak azt a november 10-én kiadott felhívását értette, amelyet az észak-afrikai francia parancsnokokhoz intézett, hogy ne harcoljanak a partraszálló szövetséges csapatok ellen. EISENHOWER: 108.

³⁷ Valamint tudomásuk volt Laval Hitlerhez intézett üzenetéről is, amelyben elfogadja a teljes német alávetettséget. CIANO: 455.

³⁸ Az egyes hajók pusztulásánál leírt adatok forrása: KOWARK: 75-77.

nagyobb károkat okozott ezeken a hajókon, mint a csatahajón. A *La Marseillaise-en* másodlagos robbanások keletkeztek a lőszer- és torpedóraktárakban. A hajó egészen december 3-ig égett, és egész felső fedélzete elpusztult. A *Colbert* fedélzetén tomboló lángokat nyolc napon keresztül a városból is tisztán látták éjjelente. Az *Algérie* lángolt a legtovább, egészen december 16-ig. A *Dupleix* nehézcirkálón a németek meg tudták állítani az elárasztást, de éppen ez okozta a hajó pusztulását. Mivel az elárasztás félbemaradt, a kifejlődött fedélzeti tűz sokkal intenzívebb volt, mint amire számítottak. 8 óra 30 perckor előbb a lőszerraktár, majd pár pillanattal később a torpedók is felrobbantak. A hajó kettészakadt, egyik fele elsüllyedt, a másik december 6-ig lángolt. A Quai Noël-szigetnél horgonyzó *Guepard*, *Cassard*, *Volta*, *Tartu* és *L'Indomptable* nehéz rombolókból, valamint a *L'Adroit* rombolóból álló kísérőflottilla parancsnoka, Negadelle ellentengernagy valamivel szerencsésebb helyzetben volt. Mivel horgonyzóhelyét a német csapatok csak a Missiessy-átjárón keresztül tudták megközelíteni, elég ideje volt arra, hogy a hajók elsüllyesztését a tervezett menetrend szerint végrehajtsa, amit meg is tett. A Mourillon-ban lévő tengeralattjáró-támaszpontot már 27-én hajnali 4 óra 50 perckor elérte a Das Reich SS-hadosztály egy motorkerékpáros zászlóalja. A személyi állományt a riadócsengető ébresztette. A tisztek nagy részének esélye sem volt arra, hogy elérje hajóját, mert a németek igen gyorsan körülzárták laktanyájukat. Mindössze öt hajónak, a *Vénus*nek, az *Iris*nek, a *Marsouinne*nek, a *Le Glorieux*-nek és a *Casabianca*-nak sikerült hajnali öt óra és negyed hat között elmenekülnie, bár a *Vénus* már a külső kikötőben elsüllyedt. Az *Iris* végül a spanyolországi Barcelona kikötőjébe hajózott, a *Le Glorieux* Oranba, a *Casabianca* és a *Marsouin* Algírba menekült.³⁹

Körülbelül kilenc órára a francia flotta önelsüllyesztése befejeződött. Három nehéz romboló, két romboló, az elmenekült négy tengeralattjáró és néhány segédhajó kivételével a teljes francia flotta hullámsírba merült. Ezeket (a tengeralattjárók kivételével) az olasz haditengerészet kötelékébe helyezték, és később Olaszországba hajóztak. A háromórás műveletben elsüllyedt hajók száma kilencven, összvízkiűrése több mint 225 ezer bruttóregisztertonna volt. Ez a háború előtti francia hadiflottának közel egyharmadát tette ki.⁴⁰ A legénységet a Grignan-kaszárnyába, a tengeralattjáró-bázis mellett felállított gyűjtőtáborba vitték, és nemsokára megkezdték leszerelésüket. November 28-tól kezdve összesen 23.500 tengerészt szereltek le. Godfroy tengernagy Alexandriában internált hajói, illetve a Dakar kikötőjében horgonyzó *Richelieu* csatahajó az észak-afrikai harcok befejeződése után álltak át a szövetségeseikhez.⁴¹ A francia haditengerészettel a háború további részében már nem kellett stratégiai jelentőségű haderőként számolni.

³⁹ KOWARK: 78.

⁴⁰ LE MASSON: 40.

⁴¹ CHURCHILL, Winston S.: *A második világháború II.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 180.